

نسخه‌ای از قصیده البردة

منسوب به خوش‌نویس شهیر، یاقوت مستعصمی^۱

رافائلا ویت (نویسن)ن

ترجمه امیرحسین داودوندی^۲

1. دانشجوی کارشناسی ارشد رشته تاریخ ایران اسلامی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه زنجان، زنجان، ایران

چکیده

موزه لیندن (موزه قوم‌شناسی، اشتوتگارت آلمان) مجموعه مهمی از نسخ خطی اسلامی را در اختیار دارد. یکی از این نسخ (/ A 41878 L 4328/0002) منسوب به خوش‌نویس شهیر، یاقوت مستعصمی (قرن ۷ق / ۱۳م)، است. این نسخه خطی در دهه نود میلادی و زمانی به دست آمد که از یک دلال آثار هنری خریداری شد. با اینکه انتساب نسخ خطی به یاقوت و مکتب او بسیار دشوار به نظر می‌رسد، مقصود مطالعه حاضر معرفی این نسخه خطی برای پژوهش‌های بیشتر درباره این شخصیت کلیدی در سنت خوش‌نویسی و نشان‌دادن برخی مسائل بنیادی در مواجهه با یاقوت مستعصمی است.

واژگان کلیدی: خوش‌نویسی، یاقوت مستعصمی، قصیده البردة، موزه لیندن اشتوتگارت.

2. adavoodvandi@znu.ac.ir

1. A Copy of the Qasīdat al-burda, Ascribed to the Famous Calligrapher Yāqūt al-Musta‘simī: Raphaela Veit, Source: Oriens 37 (2009) 53-64.

برگ ۲۸ر: انجامه [نک. تصویر ۳]

برگ ۲۸پ: یادداشت‌ها

تصویر ۲. برگ ۱پ (صفحه آغازین)

موزه لیندن (موزه قوم‌شناسی، اشتونگارت آلمان) مجموعه مهمی از نسخ خطی اسلامی را در اختیار دارد.^۱ یکی از این نسخ A 41878 L (L4328/0002) / منسوب به خوش‌نویس شهیر، یاقوت مستعصمی (دهه نخست قرن ۷ق / قرن ۱۳م - حدود ۹۸عق / ۱۲۹۸م)، است. شهرت یاقوت مستعصمی، هم در دوره حیاتش و هم در میان نسل‌های خوش‌نویسان پیرو او، به گونه‌ای بود که آثار او، پس از گذشت بیش از هفتصد سال، همچنان در زمره محبوب‌ترین نمونه‌های سرمشق خوش‌نویسی قرار دارند. تعداد زیاد آثار جعلی‌ای که به نام او تولید شده‌اند، با این آوازه تقریباً افسانه‌ای همخوانی دارد.^۲

نسخه خطی A 41878 L / L4328/0002 در دهه نود میلادی و زمانی به دست آمد که از یک دلال آثار هنری خریداری شد. با اینکه انتساب نسخ خطی به یاقوت و مکتب او بسیار دشوار به نظر می‌رسد، مقصود مطالعه حاضر معرفی این نسخه خطی برای پژوهش‌های بیشتر درباره این شخصیت کلیدی در سنت خوش‌نویسی و نشان‌دادن برخی مسائل بنیادی در مواجهه با یاقوت مستعصمی است.

در نسخه خطی A 41878 L / L4328/0002 عنوانی ذکر نشده، این متن معروف به قصیده البرده نوشته شرف‌الدین ابوعبدالله محمد بصیری (۸عق / ۱۲۱۲م - ح. ۹۴عق / ۱۲۹۴م) است که ابیات مندرجی (به صورت تثلث) دربردارد. عنوان اصلی آن الکوکب الدرّیة فی مدح خیر البریة (ستاره‌های درخشان در ستایش نیکوترین آفریدگان) است.

در توصیف نسخه خطی A 41878 L / L4328/0002 باید گفت:

(۱) محتوا:

برگ ۱ر: یادداشت‌ها و مهرهای صاحب نسخه

برگ‌های ۱پ-۲۷پ: قصیده البرده بدون ابیات ۶ و ۷ (نک). برگ‌های ۲ر-پ) و بیت ۱۶۰ (نک. برگ ۲۷پ)؛ ابیات ۷۲ تا ۸۱ در بین ابیات ۸۷ و ۸۸ مندرج‌اند. (نک. برگ‌های ۱۳ر-۱۵پ) [نک. تصاویر ۱ و ۲]

centuries AD (London: Nour Foundation, 1992, 58-59).

در سال ۲۰۰۲ نسخه‌ای خطی منسوب به یاقوت مستعصمی (آوریل ۲۰۰۲) و یک نسخه دیگر که گفته شده به حلقه او تعلق دارد (اکتبر ۲۰۰۲) در ساتنیز لندن عرضه شد. در توضیحات کارنمای حراجی، از مشکلات مربوط به تشخیص مکتوبات یاقوت به تفصیل بحث شده است. نک.

Sotheby's, *Arts of Islamic World: session 25 April 02*. London: Sothebys, 2002 (lot 20) and Sotheby's, *Arts of Islamic World: session 16 October 02*. London: Sothebys, 2002 (lot 13).

۱. نک.

R. Veit, "Die Kunst der Korankalligraphie," *Tribus*, 51 (2002), 162-87.

R. Veit, "Einige Beispiele für die Bedeutung und handschriftliche Ausgestaltung des islamischen Bittgebets du 'ā'," *Tribus*, 53 (2004), 127-51.

R. Veit, "1200 Jahre islamische Kalligraphie: Die Privatsammlung von Annemarie Schimmel," *Tribus*, 53 (2004), 153-74.

۲. D. James, *Qur'ans of the 10th and 14th*

دشوار است. اساساً این مشکل به مسئله کلان تری در قابل اعتماد بودن تحلیل کاغذ برمی گردد، هنگامی که روش تولید کاغذ در نظر گرفته می شود، روشن به نظر می رسد که محصول نهایی حاوی مقادیر متفاوتی از مواد بازیافتی باشد، اگرچه مقدار آن بسته به کیفیت کاغذ متفاوت است. علاوه بر کتان و کف، پارچه های کهنه نیز در کارگاه های بزرگ کاغذسازی در مشرق زمین بریده و رشته رسته می شدند. بازیافت کاغذ، با توجه به اهمیت مواد خامی که در خود داشته، تاریخچه ای طولانی دارد. تحلیل شیمیایی یا فوتوتکنیکی تفاوتی بین مواد خام بازیافتی و مواد خام «جدید» نشان نمی دهد. بنابراین، نتایجی که بررسی ترکیب کاغذ ارائه می دهد همواره باید با معیارهای تحلیلی بیشتری کنترل شود.^۳

– نوع خط: خط محقق با مرکب سیاه، آبی، سبز و قرمز، قاب های طلایی و گل دار؛ انجامه نیز به خط ثلث قرمز نوشته شده است.

– انجامه (برگ ۲۸) احتمالاً از الحاقات متأخر است (پایین تر را ببینید) و شکلی ترجیحی دارد. لاجورد روی ورق طلا قرار گرفته و خط با سرب قرمز (شنگرف) نوشته شده است. متأسفانه نه تنها خط، بلکه لاجورد نیز تا حدودی از بین رفته است. بنابراین، هیچ نشانه ای از خطی وجود ندارد که بتوانیم با استفاده از روش های فنی مختلف مانند عکاسی فرورسوخ برای بازسازی آن تلاش کنیم. این انجامه نام خوش نویس را یاقوت مستعصمی و قدمت آن را قرن هفتم هجری نشان می دهد [نک. تصویر ۳]:

کتبه

یاقوت [المس] [ت] عصمی

فی سنه [?] ... [ی] [ن] و ستما

ة

درباره منظومه:

قصیده البرده در سراسر عالم اسلام، از مراکش تا اندونزی، شهرت دارد، به ویژه به این دلیل که از آن به عنوان دعای تضرعی در برابر ابتلا به بیماری ها استفاده می شده است. درباره سراینده شعر، یعنی شرف الدین ابوعبدالله محمد بوسیری، صاحب منصب مصری و دبیر و خوش نویس، اطلاعات نسبتاً کمی در اختیار داریم. او حدود ده سال از حیاتش را در شهرهای بیت المقدس، مکه و مدینه گذرانده و گمان می رود قصیده

تصویر ۳. برگ ۲ (جزئی از اثر)

تصویر ۴. برگ ۲۸ (انجامه)

(۲) اسلوب:

– ۲۸ برگه ۳۵/۵ در ۲۷ سانتیمتری

– جلد چرمی ساده قهوه ای مایل به سبز (قرن ۱۸ ترکیه)؛ نسخه خطی اخیراً با مرمت های متقدم و متأخر صحافی شده است.

– اوراق: جدول کشی سه بخشی در ساخت بافت مشخصه اوراق مصری-سوری است. خصوصیات کاغذ، مانند آماده سازی بافت، وصالی، مهره آهار و ساخت صاف و براق آن، با قدمتی به قرن ۷ق/۱۳م مغایرتی ندارد. با این حال، از آنجایی که خصوصیات این نوع کاغذ در طول قرن ها تغییر چشمگیری نمی کند، تاریخ گذاری دقیق براساس کاغذ

۳. نک. یادداشت *

البرده در این دوره نوشته شده باشد. بوسییری در آخرین سال‌های حیاتش به مصر بازگشت و احتمالاً در قاهره به خاک سپرده شده است. عنوان شعر او [به فارسی] «قصیده بُرد/یمانی» با شرح افسانه‌ای زیر توضیح داده می‌شود: بوسییری پس از فلج شدن، حضرت محمد (ص) را در خواب دید که عباى خود (به عربی: بُرْدَة) را بر سر او گسترانیده است. وی پس از بیدار شدن از خواب، متوجه شفای خود می‌شود و، در مقام شکرگزاری از پیامبر، منظومه قصیده البرده را می‌سراید که شامل ۱۶۲ بیت است.^۴

بیش از ۹۰ تفسیر از این شعر به زبان‌های عربی، فارسی، ترکی و بربری وجود دارد. تعداد تثلیث (افزودن سه بیت مندرج به ازای هر بیت)، تخمیس (افزودن پنج بیت مندرج به ازای هر بیت) و تشطیر (افزودن مصرع‌ها) در این شعر از شمار خارج می‌شود.^۵

خوش‌نویس:

در تشریح تحولات خوش‌نویسی اسلامی باید به سه خوش‌نویس مهم اشاره کرد: ابن‌مقله (۳۲۸-۲۷۲ق/ ۹۴۰-۸۸۶م)،^۶ ابن‌بواب (ف. ۴۱۳ق/ ۱۰۲۲م)^۷، در نهایت، یاقوت مستعصمی (دهه نخست قرن ۷ق/ قرن ۱۳م - حدود ۶۹۸ق/ ۱۲۹۸م).^۸ همه آن‌ها در دربار خلیفه در بغداد مشغول به فعالیت بودند.

بررسی پیشینه یاقوت مستعصمی از پرسش‌هایی بدون پاسخ قطعی پرده برمی‌دارد. زادگاه او آماسیا (در آناتولی مرکزی) ذکر شده؛ اما همچنین ممکن است در حبشه به دنیا آمده باشد. او که خواجه بود، در سال‌های اولیه حیاتش به بغداد آورده شد و صفی‌الدین [عبدال-]مؤمن ارموی، خوش‌نویس دربارهای آخرین خلیفه عباسی و نیز هولاکو (فاتح مغول)، او را تعلیم داد. یاقوت مستعصمی، همان‌طور که از نسبش برمی‌آید،

احتمالاً از غلامان دربار مستعصم، آخرین خلیفه عباسی، بوده است. با این حال، اینکه آثار خود را با نسبت «بغدادی» نیز رقم زده، ممکن است به معنای آزادبودن او هم بوده باشد. همچنین ممکن است که از این رقم اخیر پیش از به خلافت رسیدن مستعصم استفاده کرده باشد. در هر صورت، روشن است که یاقوت مستعصمی، چه به‌عنوان فردی آزاد و چه به‌عنوان غلام، هم پیش و هم پس از حمله مغولان در سال ۱۲۵۸ میلادی، در دربار و در مقام منشی و کاتب دیوان فعالیت می‌کرده است. همچنین کتابدار مدرسه مشهور مستنصریه در بغداد بود.^۹

شهرت یاقوت مستعصمی فقط به شاهکار او در مورد «اقلام سته»؛ یعنی سبک‌های شناخته‌شده خوش‌نویسی در آن دوره، محدود نمی‌شود.^{۱۰} او همچنین به‌خاطر سهمی که در توسعه سبک‌های نسخ و ثلث با معرفی قَطْ مورب داشته، در یادها مانده است. این امر نتایج فوق‌العاده‌ای برای توسعه بیشتر خوش‌نویسی اسلامی داشت. شرح حال یاقوت مستعصمی که قاضی احمد بن میرمنشی حسینی [قمی] در اوایل قرن ۱۱ق/ ۱۷م گزارش داده، تقریباً تمام چیزهایی را که از شخصیت یاقوت می‌دانیم، به اطلاعمان می‌رساند.^{۱۱} این شرح حال جزئیات زیر را درباره اصلاحاتی که یاقوت مستعصمی ارائه داده است، عرضه می‌کند. این بخش همچنین بینشی خاص نسبت به‌صورت کلی مباحث درباره خوش‌نویسی و نحوه غالب اجرایشان ارائه می‌دهد:^{۱۲}

وی تتبع خط ابن‌بواب کرد و خط را بدو رسانید؛ اما در قلم تراشیدن و قطازدن تغییر روش استادان پیش داد. و استدلال و استرشاد از کلام معجزنظام حضرت شاه ولایت‌پناه - [حضرت علی] صلوات الله علیه - نمود حیث قال: «أطل جلفه القلم و أسمنها و أحرف القط و أیمنها فان سمعت صلیلاً کصلیل المشرقی و ألاً فأعد لقطه»؛ حاصل عبارت آنکه نوک قلم را دراز بتراش و فربه بگذار و قَطْ قلم منحرف بزنی که چون

C. Huart, *Les calligraphes et les miniaturistes de l'Orient musulman* (Paris: Leroux, 1908), 89-90.

^{۱۰} ثلث، ریحان، محقق، نسخ، توفیق و رقاع.

^{۱۱} نک.

James, *Qur'ans*, 58-59, A. Schimmel, *Calligraphy and Islamic Culture* (New York / London: New York University Press, 1984), 37, and also Y. H. Safadi, *Islamic Calligraphy* (London: Thames & Hudson, 1978), 18.

^{۱۲} V. F. Minorsky, ed. *Calligraphers and Painters - A treatise by Qādī Ahmad, son of MīrMunshī (circa A. H. 1015 / A. D. 1606)* (Washington D. C.: Smithsonian Institution, 1959), 57-58.

در مورد سبک‌های مختلف خوش‌نویسی که در این قسمت توضیح داده شده است، نک.

Veit, "Die Kunst," 162-87 and also above notes 6-8.

4. G. S. Colin, "Burda." *EP*², I (1960), 1314-5.

اغلب بیت ششم مفقود است (برای نمونه در نسخه خطی ما و همچنین در نسخه چاپ تهران، ۱۳۶۱ش/ ۱۹۸۲م، به تصحیح محمد شیخ‌الاسلام).

۵. برای اطلاعات بیشتر و همچنین برای نسخه‌های متعدد قصیده البرده، نک. همان.

F. Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schriftums II* (Leiden: Brill, 1975), 235.

۶. A. Grohmann, *Arabische Paläographie I* (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1967), 13-18; O. Grabar, *The Mediation of Ornament* (Princeton N. J.: Princeton University Press, 1992), 69-70, 77-78.

۷. Grohmann, *Arabische I*, 19.

۸. *Ibid.*, 22.

۹. درباره حیات یاقوت مستعصمی نک.

افرادند. هویت دقیق دیگر شاگردانش براساس منابع متفاوت فرق دارد.^{۱۸} فقرات مرتبط با شاگردان یاقوت در شرح حال او مشکلات خاصی را نشان می‌دهد که حتی تا حال حاضر از تشخیص قاطعانه دستخط او جلوگیری کرده‌اند. با توجه به اهمیت آن‌ها، سودمند است که فقره مرتبط را از کتاب قاضی احمد به‌طور کامل نقل کنیم:^{۱۹}

از شاگردان او [یعنی یاقوت] شش کس سرآمد شده مرخص بوده‌اند که اسم یاقوت را در خط خود بنویسند و ایشان را استادان سته می‌گویند:^{۲۰}

۱. اول شیخ‌زاده سهروردی،^{۲۱} که مولدش بغداد بوده. عمارات آنجا را اکثر او کتابه نوشته. و در مسجد جامع بغداد سوره الکهف را سراسر نوشته و استادان بنا آن را منبت بیرون آورده‌اند؛ اما زینتی ندارد و به دستور آجر است.

۲. دوم ارغون کاملی،^{۲۲} وی هم از مشاهیر است. در بغداد دو مدرسه عالی است، هردو کاشی‌کاری؛ یکی در مرغابیه و دیگری در کنار جسر. کتابه‌های هردو به خط اوست.

۳. سوم نصرالله طیب، در بغداد کتابه بعضی از عمارات عالی به خط اوست.

۴. چهارم مبارکشاه زرین‌قلم. او به‌غایت نازک و شیرین نوشته و در کمال صافی و پاکیزگی مسطور اوست. گویند که چون سلطان اویس جلایر^{۲۳} در نجف اشرف عمارات بنیاد کرد، شبی حضرت شاه ولایت‌پناه [یعنی حضرت علی] سلام الله علیه - را در خواب دید که به سلطان اویس امر فرمود که کتابه عمارات را به مبارکشاه زرین‌قلم بگو که بنویسد، از این جهت او را زرین‌قلم گفتند و شهرت تمام بدین یافت. وی از خطه طیبیه و محروسه فاخره تبریز است.

۵. پنجم یوسف مشهدی،^{۲۴} وی خدمت یاقوت بسیار کرده، و در آخر عمر از عراق عرب به آذربایجان رفته، رحل اقامت در دارالسلطنه

قلم بر کاغذ نهی آواز کند، مثل آواز شمشیر مشرقی و این مشرقی گویند شخصی بوده که شمشیر را در غایت خوبی و لطافت ساختی، چنانکه هرکه شمشیر او را آزمودی و بر هرچه زدی دو نصف کردی و اگر حرکت می‌دادند، به حرکت می‌آمد و از غایت نازکی آوازی می‌شنیدندی.

پس بهتر آن است که قطاً قلم منحرف زنند و نوک قلم دراز و گوشت‌دار باشد، چون بر صفحه کاغذ نهی در حرکت آید و صدایی از او ظاهر گردد.

و این بوباب قلم را قط نمی‌زد و از آن سبب کتابت او نازک و لطیف نیست؛ اما قبله‌الکتاب یاقوت قلم را قط زد و از آن قاعده تغییر کرد و در خط نیز تغییرات فرمود، از بهر آنکه خط تابع قلم است. بدین جهت خط او را ترجیح بر خط ابن‌بواب می‌نهند؛ به‌واسطه نراکت و لطافت، نه از جهت اصول و قاعده؛ اما اصل خط همان است که ابن‌مقله استخراج کرده بر دایره و نقطه و اصل خط را از نقطه گرفته و أخذ کرده. قبله‌الکتاب این خطوط را اصلی و زینتی و صفایی داد و بهتر از وی کسی پیدا نشد و نوشت.^{۱۳}

یاقوت مستعصمی را معلمی سخت‌گیر می‌دانستند که از شاگردانش تمرین مداوم طلب می‌کرد. خود او ذکر کرده که هر روز دو جزء از قرآن را استنساخ می‌کرد و حتی فتح بغداد به دست مغولان هم او را از این عادت روزانه منحرف نکرد؛ درحالی که در پایین محل اقامتش نبرد شدت می‌گرفت، مشق خوش‌نویسی‌اش را در بالای مناره‌ای ادامه می‌داد. او حدود سال ۹۸۸ق/ ۱۲۹۸م در بغداد درگذشت، هرچند تاریخ دقیقش مشخص نیست. او را در جوار قبر احمد بن حنبل، فقیه شهیر، به خاک سپردند.^{۱۴}

در شرح حال یاقوت از شاگردانی نام برده شده که او انتظار داشت پس از مرگش به‌خاطر مهارتشان در خوش‌نویسی به شهرت برسند. عبدالله احمد سهروردی،^{۱۵} ارغون کاملی^{۱۶} و عبدالله صیرفی^{۱۷} از جمله این

نک. مقدمه ترجمه مینورسکی که B. N. Zakhoder نوشته است.

۲۰. سته در عربی = شش در فارسی.

۲۱. نک. یادداشت ۱۴.

۲۲. نک. یادداشت ۱۵.

23. A. K. Markov, *Katalog Dželairidskeh monet* [A catalogue of the coins of the Jalāyir dynasty] (Sankt Petersburg: Jablonskij, 1897), xii-xvii.

این حاکم بین سال‌های ۷۷۶-۷۶۰ق/ ۱۳۷۴-۱۳۵۸م حکومت می‌کرد و در مقام خوش‌نویس به مشق می‌پرداخت.

۲۴. تقریباً همزمان با یاقوت درگذشت، نک. Huart, *Les calligraphes*, 88-89.

۱۳. قاضی میراحمد منشی قمی، گلستان هنر (تهران: فرهنگستان هنر، ۱۴۰۰)، صص ۲۹-۲۷.

۱۴. نک. یادداشت ۹.

15. Huart, *Les calligraphes*, 89-90. Minorsky, *Calligraphers*, 60.

در یادداشت ۱۵۳ آمده که قرآنی که به قلم این خوش‌نویس در سال ۷۱۸ق/ ۱۳۱۸م نسخه‌برداری شده است در کتابخانه ایاصوفیه استانبول نگهداری می‌شود.

۱۶. درگذشته سال ۷۴۴ق/ ۱۳۴۳-۴۴م، نک. Huart, *Les calligraphes*, 88.

17. Minorsky, *Calligraphers*, 62.

18. Huart, *Les calligraphes*, 86-87.

19. Minorsky, *Calligraphers*, 57-62.

در مورد شاگردان یاقوت، صص ۶۰-۶۲. در مورد اطلاعات درباره قاضی احمد

تبریز انداخت و بقیه عمر در آنجا به کتابت و مشق اوقات صرف نمود. عبدالله صیرفی^{۲۵} شاگردی او را نموده.

ع. ششم سید حیدر گندهنویس به ضم الکاف، یعنی جلی نویس^{۲۶} به غایت خوش نویس است. مجذوب و اهل حال بوده. هر کس از او تعلیم می گرفته هم خوش نویس می شده و هم به مناصب و مراتب عالی می رسیده. از آن جمله خواجه علیشاه وزیر و خواجه غیاث الدین محمد [بن رشید طیب] رشیدی^{۲۷} هردو شاگردی وی کرده و هردو خوش نویس گشته به اقصی مراتب و مناصب و توفیقات کلیه فائز و موفق گشته اند. اما سید مشارالیه همه کس را تعلیم نمی داده اند.^{۲۸}

[.../ اما بعد از استادان سته شاگردان ایشان، منجم: [.../]^{۲۹}

رقم «یاقوت» در انجامه:

همان طور که قاضی احمد نوشته، یاقوت مستعصمی به شش تن از شاگردان خود اجازه داد که آثار خودشان را با نام او رقم بزنند. در زمان های متأخر، برای یک خوش نویس هیچ تحسینی بالاتر از این نبود که گفته شود «توانسته خطاطی های خود را به قیمت قطعه ای یاقوت بفروشد».^{۳۰} مشکلی که برای پژوهشگران امروزی نسخ خطی پیش می آید، عبارت است از اینکه از یک سو، به دلیل کمبود مطالعات فراگیر درباره یاقوت مستعصمی و از سوی دیگر، مهارت بارز خوش نویسان در تقلید از سبک او، تعداد کمی از محققان جرئت لازم را برای نسبت دادن رقم «یاقوت» به خود استاد دارند. مقایسه دقیق نسخه خطی موزه لیندن با نسخه های دیگر منسوب به یاقوت مستعصمی این نتیجه را به دنبال دارد که به هر حال می توان این نسخه خطی را تا جرگه یاقوت مستعصمی و سنت او ردیابی کرد [نک. تصاویر ۱ تا ۳].^{۳۱} این نتیجه براساس این واقعیت تأیید می شود که به احتمال زیاد کاغذ از منطقه مصر/ سوریه آمده - جایی که هم بوصیری و هم یاقوت مستعصمی در آنجا زندگی می کرده اند - و اینکه قدمت آن را می توان قرن ۷ق/ ۱۳م دانست (بالاتر را ببینید).

در نهایت، در انجامه [نک. تصویر ۳] انتساب اثر به یاقوت مستعصمی را می بینیم. انجامه احتمالاً - براساس آنچه در آن زمان رایج بوده - به عنوان یک جزء از اطلاعات کتاب شناختی در قرن ۱۴/ ۱۵ میلادی الحاق شده باشد.^{۳۲} هدف هرچه بوده، خوانش بازسازی شده از انجامه که بخشی از آن دچار خرابی شده است، به خوبی با نتایجی که تا به اینجا به دست آمده، مطابقت دارد. انجامه نسخه این اطلاعات را ارائه می دهد: کتبه یاقوت [المس-ت-عصمی فی سنه [؟...-ی-انه و ستمائه/ یاقوت [المس-ت-عصمی این را در سال ششصد و [؟...-] کتابت کرد. با در نظر گرفتن تاریخ حیات بوصیری (۶-۰۸۶۹۴ق/ ۷-۱۲۹۴-۱۲۱۲م) و تاریخ حیات یاقوت مستعصمی (دهه نخست قرن ۷ق/ قرن ۱۳م - حدود ۹۸ق/ ۱۲۹۸م)، و همچنین فضای موجود برای حروف در بخش های از بین رفته، عدد مقفود باید «ثمانینة» (۸۰) باشد. بنابراین، قدمت این نسخه خطی که در انجامه ذکر شده سال ۸۰ق/ ۱۲۸۱-۲م است.

است، نک.

Schimmel, *Calligraphy*, 21-22, see the Sotheby's Catalogues (as cited in note 2), see M. Lings, *Splendours of Qur'an calligraphy and illumination* (Vaduz: Thesaurus Islamicus Foundation, 2005²), fig. 23, 26-28.

مثال مفروض دیگری از آثار یاقوت مستعصمی در این جا آمده:

A. Khatibi and M. Sijelmassi, *Mohammed, Die Kunst der islamischen Kalligrafie* (Cologne: DuMont, 1995), 31.

از استاد دکتر کلاوس پیتر هاس بابت این منبع سپاسگزارم.^{۳۲}

25. Minorsky, *Calligraphers*, 62.

26. Huart, *Les calligraphes*, 87-88.

۲۷. دو مردی که در این جا نام برده شده اند وزیران آل چنگیز بوده اند؛ نک.

Minorsky, *Calligraphers*, 61, notes 159, 160.

۲۸. قاضی میراحمد منشی قمی. گلستان هنر (تهران: فرهنگستان هنر، ۱۴۰۰). صص ۳۶-۳۳.

۲۹. همان. ص ۳۷.

30. Schimmel, *Calligraphy*, 21-22.

درباره جمل نیز نک. یادداشت ۲ در بالا.

۳۱. برای دیگر نمونه ها که ادعا می شود یاقوت مستعصمی نوشته

نتیجه گیری

ویژگی‌های خط، جزئیات فنی و همچنین اطلاعاتی که در انجامه ارائه شده، دلایلی را مؤید این استدلال ارائه می‌دهند که این نسخه خطی به قلم یاقوت مستعصمی یا یکی از شاگردان او در قرن ۷ق/ ۱۳م نوشته شده است. اگر این نتیجه غلط باشد، آن‌گاه خوش‌نویس بعدی تقلید بسیار خوبی را نه تنها از سبک؛ بلکه همچنین از کاغذ مورد استفاده یاقوت مستعصمی، استاد و معلم خود، انجام داده است.

اختصارات

EI² = *Encyclopaedia of Islam: new edition*. Leiden: Brill, 1954-2009. – Online edition retrieved July 2009, via <http://www.brillonline.nl/>.

- شیخ الاسلام، محمد (مصحح). (۱۳۶۱ ش / ۱۹۸۲ م)، *الکواکب الدرّیة فی مدح خیر البریة*. تهران: شیمیل، آنهاماری. (۱۳۸۲)، *خوش‌نویسی و فرهنگ اسلامی؛ ترجمه اسدالله آزاد*. مشهد: به‌نشر.
- منشی قمی، قاضی میراحمد. (۱۴۰۰)، *گلستان هنر؛ تصحیح سیدکمال حاج سیدجوادی*. تهران: فرهنگستان هنر.
- Colin, Georges S. "Burda." *EF*. I (1960): 1314-5.
- Grabar, Oleg. *The Mediation of Ornament*. Princeton N. J.: Princeton University Press, 1992.
- Grohmann, Adolf. *Arabische Paläographie I*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1967.
- James, David. *Qur'ans of the 10th and 14th centuries AD*. London: Nour Foundation, 1992.
- Huart, Clément. *Les calligraphes et les miniaturistes de l'Orient musulman*. Paris: Leroux 1908.
- Khatibi, Abdelkébir and Mohammed Sijelmassi. *Die Kunst der islamischen Kalligrafie*. Cologne: DuMont, 1995.
- Lings, Martin. *Splendours of Qur'an calligraphy and illumination*. Vaduz: Thesaurus Islamicus Foundation, 2005².
- Minorsky, Vladimir F., ed. *Calligraphers and Painters – A Treatise by Qādī Ahmad, son of Mīr-Munshī (circa A. H. 1015 / A. D. 1606)*. Washington D. C.: Smithsonian Institute, 1959 (introduction written by Boris. N. Zakhoder).
- Safadi, Yasin H. *Islamic Calligraphy*. London: Thames & Hudson, 1978.
- Schimmel, Annemarie. *Calligraphy and Islamic Culture*. New York / London: New York University Press, 1984.
- Sezgin, Fuat. *Geschichte des Arabischen Schrifttums II*. Leiden: Brill, 1975.
- Sotheby's. *Arts of Islamic World: session 25 April 02*. London: Sothebys. 2002.
- Sotheby's. *Arts of Islamic World: session 16 October 02*. London: Sothebys. 2002.
- Veit, Raphaela. "Die Kunst der Korankalligraphie." *Tribus*, 51. (2002): 162-87.
- Veit, Raphaela. "Einige Beispiele für die Bedeutung und handschriftliche Ausgestaltung des islamischen Bittgebets du`ā." *Tribus*, 53 (2004): 127-51.
- Veit, Raphaela. "1200 Jahre islamische Kalligraphie: Die Privatsammlung von Annemarie Schimmel." *Tribus* 53 (2004): 153-74.